

ԲԺՒՇԿ ՏՕՔԹ ՍԵՐՎԻՉԻՆ ԷՓԷՆՏԻ

Գ Ր Ե Ց

ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

Ի ԲԺՂԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԷՆ

Փ Ա Ր Ի Զ Ո Ւ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1893.

61 Գ.
Ս-43 Բ.

ԲՓԻՇԿ ՏՕՔԹ. ՄԵՐՂԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

22 APR 2013

806

619.

U-43p.

u m

15 NOV 2011

ԲՈՒՇԿ ՏՕՔԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

Գ Ր Ե Յ

ՏՕՔԹ. ՎԱՅՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

Ի ԲՈՂԿԵԿԵՆ ՀԱՄԵԼՍԵՐԵՆԷՆ

Փ Ե Ր Ի Զ Ո Ւ

Վ Ի Ն Ն Ն Ա

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

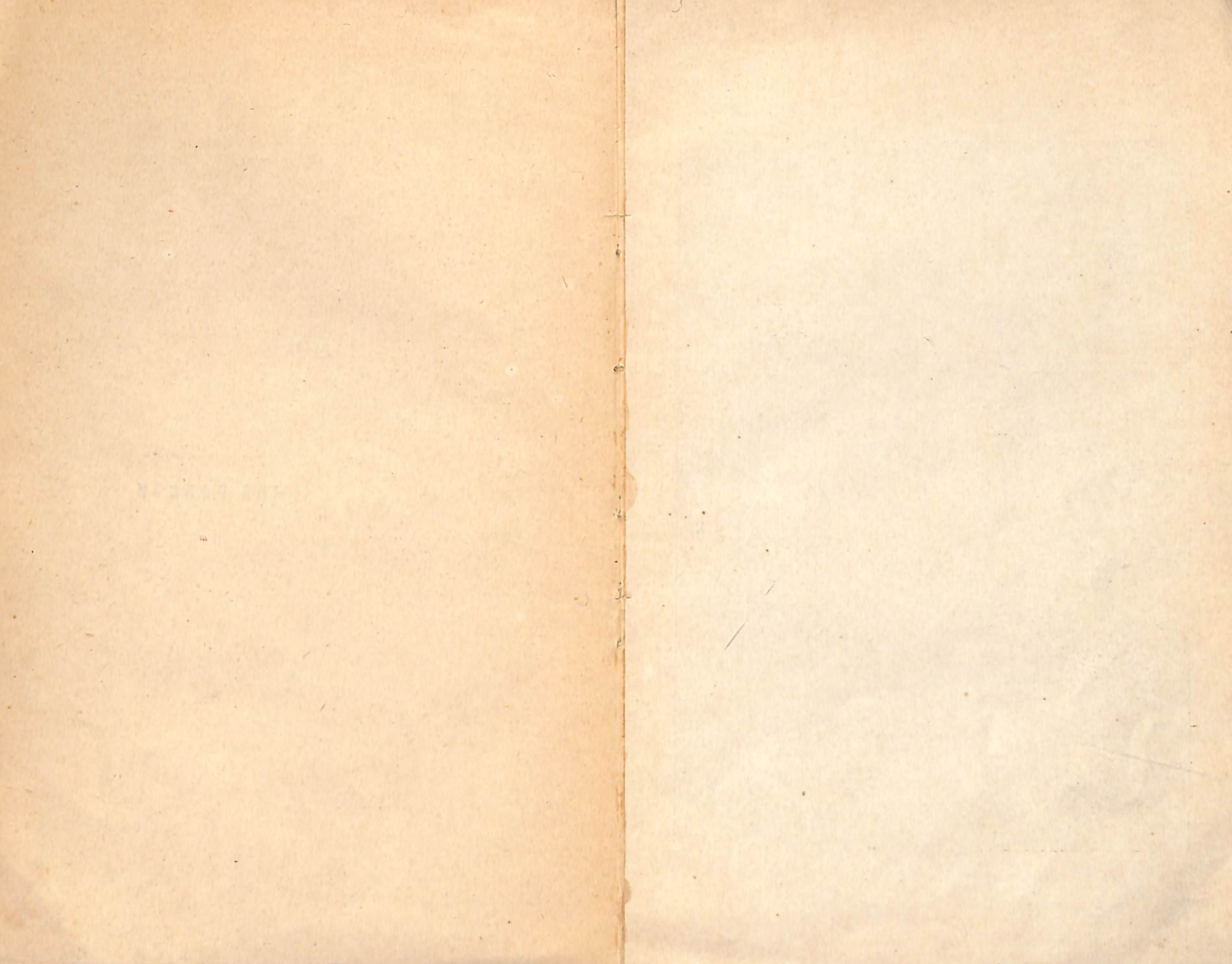
1893.

1005
2169

20 Ե

Ա Ռ

ՀԱՅ ԲԺԻՇԿՍ

ՏՕՐԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

ԲԺԻՇԿ ՏՕՐԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

ԲՐԷԻ Հայ բժշկաց երի-
ցագոյնն եւ նշանաւ-
որը, ՏՕՐԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ
ԷՓԷՆՏԻ, է՝ մին այն
Հազուագիւտ անձնա-
ւորութիւններէն, որը
իրենց աննման գոր-
ծերով տոհմային ժա-
մանակակից պատմու-
թեան մէջ իրաւամբ պիտի ժառանգեն ընդարձակ
եւ ոսկետառ էջեր:

Ախադարեան եւ աւելի բժշկական գոր-
ծունէութեամբ յոգնած, 19^{րդ} դարու Հայ
բժշկութեան զարագլուխն եւ կենդանի փառքն

եղող այս աննման բժիշկը, երբ իւր կենաց 78երորդ տարեգարձը կ'ողջունէ այսօր, իւր առողջ ծերութիւնն հիացումն գրաւելով, բուն փափաք մը ինձ կ'աղղէ գծել իւր համառօտ կենսագրութիւնը, ի յարգանս՝ իւր բժշկական այն մեծ համբաւին, որ արդէն փառաւոր յաղթանակներով 53 տարիներու պատկառելի կոյտ մը բոլորած է, առանց սակայն Յօրեղեան հանդէսի. եւ ի պատիւ՝ դարուս հայ բժշկական հրատարակութեանց գլուխ - գործոցն եղող իւր այն պատուական Մանկապաշտօնէան, որ ընդ հուպ յիսնամեայ հնութիւն մը կ'ունենայ, եւ որոյ ընտիր քարոզութեանց եւ ազդու պատուէրներուն ամբողջ սերունդներ երախտապարտ են եւ պարտաւոր:

Տօբթ. Սերվիլէն էֆէնտի, որոյ անունը վաբուդի Ժամանակակից երեւելի Աբունց Կենսագրական Գիտելիքային Բառարանին¹ մէջ արդէն մեծ տեղ մը ունի, ծնած է Կ. Պոլսոյ Մուսալաթ թաղը, 1815 թուականին Նոյեմբեր ամսուն մէջ, եւ այսօր կը թեւակոխէ իւր 79երորդ տարին: Իւր բուն անունն է Սերվիլէն Վիլիէնէն, որ կիսուելով կամ համառօտուելով, պատահական միացմամբ Սեր եւ Վիլէն բառերու՝ եղած է՝ Սերվիլէն:²

¹ Տե՛ս Vapereau, Dictionnaire universel des Contemporains, 5. Edition, Paris 1888, էջ 1661—1662:

² Սերվիլէն անուանս հեղինակ կը համարուի մեծն եւ անուանին ֆուտա Փաշա, որ իւր հօրը կենդանագիրք Տօբթ. Սերվիլէն էֆէնտիի նուիրելով 1840 թն, ներքեւը à mon très cher ami, Ser. Vicien կը գրէր, փոխանակ Sérope Vicénian:

Իւր պապերը, Փոքր Ասիոյ հնագոյն գաղթականներէն, շատոնց Պոլիս հաստատուած մեծահարուստ սեղանաւորներ են եղեր. իւր հայրը համբաւաւոր Խալէլ մըն է եղեր, ընկեր եւ գործակից Պէղճեան Խալէլ Յարութիւն ամիրային, եւ կը կոչուի եղեր Սարաֆ օղլու Աղա Վիլէն:

Աղա Վիլէն, հայր բարի եւ իմաստուն, թէեւ ոչ ուսումնական, բայց ջերմ ուսումնասէր, մեծապէս հոգ տարած է կրթութեան իւր զաւակաց, որոնց եօթներորդն էր Սերվիլէն, եւ կը կենդանացընէր իւր համանուն վեցերորդ եղբայրը Վաղամեո:

Սերովլէն իւր նախնական ուսումները, այսինքն մայրենի լեզու, կրօնք եւ պատմութիւն, առաջին անգամ կը սորվի Գումգաբուի մէջ, Տէր Մեսրովալ քահանայի մ'աներն եղող Յարութիւն անուն վարժապետէ մը, բայց յետոյ Գումգաբուէն հրդեհի պատճառաւ Իսկիւտար Եէնի Մահալէ թաղը փոխադրուելով, Սերովլէն կը սկսի յաճախել նոյն թաղի Ս. Վարապետ եկեղեցւոյ հին դպրոցը, ուր դասատու կ'ունենայ Տէր Եփրեմ անուն քիչ շատ ուսումնական քահանայ մը՝ որ դոյզն ինչ ֆրանսերէն ալ գիտնալով ֆրանսերէն կը սկսի սորվեցունել անոր:

Սերովլէն ուշիմ եւ խելացի պատանեակ՝ հազիւ 12 կամ 13 գարուններ տեսած՝ հայերէն քերականութիւնն եւ կրօնագիտութիւնը մեծ ջանիւ ուսանելով հանդերձ, կը շարունակէր սորվիլ ֆրանսերէնը, գաղտ իւր հօրմէն՝ որ

աւելի իւր տղոց Յունարէն ելնիս սորվիլը կ'ուզէր: Սերովբէ իւր դասընկերներուն միշտ առաջինը, քիչ ատենի մէջ այնպէս յառաջագիմուծիւն կ'ընէր, որ ամենուն գովեստներուն եւ համակրութեանը կ'արժանանար: Երոստողէմայ Պօղոս պատրիարքը Պոլիս գտնուելով, օր մը Կարապետ պատրիարքին հետ Ս. Կարապետի դպրոցն այցելութեան գացած պահուն, կը քննէ Սերովբէն, եւ անոր տուած պատասխաններուն այնչափ կը հաւնի, որ իւր գոհութիւնն հրապարակաւ յայտնելով, բոլոր աշակերտներուն մէջ անոր Պաշտօնը մը կ'ըսէ. պատրիարքի մը Պահպանիչէն աւելի մեծ մըցանակ մը կրնա՞ր ըլլալ այն ատեն աշխատասէր տղու համար:

Հատ չանցած՝ կը թողուն Իւսկիւտարը եւ կը փոխադրուին Ղալաթիա, ուր մեծանուն Եղեկեան պատուելոյն տանը մօտ բնակելով, Սերովբէ ալ կը սկսի իւր դասերն այս անուանի հայկաբանին հետ շարունակել, սորվիլ լաւապէս գրաբառ շարադրութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, քիչ մը իտալերէն եւ յունարէն, ինչպէս նաեւ Փրանսերէն լեզու, զոր խօսողը գրեթէ մատով կը ցուցնեն եղեր այն ատենները:

Բաց ի իւր աննման Եղեկեանէն, ուսումնասէրն Սերովբէ 1830ի ատենները բարեպատեհ առթիւ դասատու կ'ունենայ նաեւ Փարիզու École Polytechniqueէն եկած գիտնական Փրանսացի մը՝ որու երկար ատեն աշակերտելով, շատ բան կը սորվի, մանաւանդ Փրանսերէն լեզուն

կատարելապէս, եւ ուրիշ օգտակար գիտութիւններ:

Սակայն Սերովբէի սրտին մէջ տակաւ բժշկական արուեստի ուսման համար մասնաւոր սէր մը կը սկսէր արծարծել. 19 տարեկան էր, երբ արդէն գրեթէ ուսումնաւարտ Պոլսոյ մէջ, տեղեակ Փրանսերէն, իտալերէն եւ յունարէն լեզուներու, չկրնալով գտնել որեւէ ասպարէզ մը յարմար իւր ճաշակին եւ կրթութեան, կ'որոշէ վերջապէս պարապել բժշկութեամբ, որուն համար թողով իւր հայրենիքը, 1834ին վերջերը, ընկերակցութեամբ Սինապեան Գասպար պէյի եւ հելլէն Սարանտիի, որ յետոյ ոչ նուազ քան ղինքն նշանաւոր բժիշկներ եղան Պոլսոյ մէջ, առագաստաւոր նաւով մը կ'ուղեւորի Մարսիլիա՝ Փարիզ երթալու համար:

Քանի գոլարուծիւններ խոչընդոտն եղան արդեօք իրեն, եւ քանի անգամներ արդեօք լալ սկսաւ յանդուգն Սերովբէն, մինչեւ որ տղատելով իւր տաժանական ճամբորդութենէն, յաջողեցաւ վերջապէս արձանագրուիլ Փարիզու բժշկական համալսարանը, որուն առաջին հայ ուսանողն ինքն եղաւ եւ երկրորդը Սինապեան:

Հինգ տարի շարունակ անվճատ աշխատութեամբ շարունակելով իւր ուսանողութիւնը Փարիզու բժշկական համալսարանին մէջ, 1839ին կը փոխադրուի Իտալիա, իւր ուսումն աւարտելու Բիդայի բժշկական համալսարանը, որ այն ատեն ամենէն համբաւաւորն էր եւ գերապատիւը:

Տարի մը յետոյ 1840ին Սերովբէ վիչէ-

նեան փառաւոր քննութեամբ իւր ուսանողական ընթացքն աւարտելով, կը վկայուի բժիշկ պատկաւոր (diplômé) Բիզայի համալսարանէն, եւ նոյն տարւոյ վերջը դարձեալ վերադառնալով Փարիզ, երկու տարիի չափ անուանի Բրօֆ. Ռէյնէ եւ Բրօֆ. Սիվեալ միզախտաբաններուն հիւանդանոցին մէջ, կը պարապի Ֆլուիդայ (voies urinaires) հիւանդութեանց մասնաւոր ուսումնասիրութեամբ:

Երիտասարդն Տօթ. Սերովբէ վիչենեան ալ մօտ էր փայլելու. իւր հաստատուն հմուտութեամբ, եւ բժշկական անբաղդատելի յառաջադիմութեամբ, շատ կանուխէն կը սկսէր նա մեծ անուն մը ստանալ, Փարիզու մէջ իսկ գնահատուելով Օսմ. դեսպան անուանի Բէշիտ փաշայէն, մեծն Գուստ եւ Ալի փաշաներէն՝ որք այնչափ սիրեցին զինքն յետոյ, եւ մղեցին զայն յառաջ, որպէս վայել էր մղել ճշմարիտ տաղանդի տէր, փայլուն ապագայ խոստացող հմուտ եւ կարող բժիշկ մը:

1842ին թողլով Փարիզը, քիչ մը ատեն ալ Անդղիա եւ Իտալիա մնալէն յետոյ, բժիշկ վիչենեան հաղիւ 27 տարեկան, կը դառնայ Պոլիս եւ այն ատենի սակաւաւոր հայ բժշկաց, ծերունի Մանուէլ Շաշիեանի, Միքայէլ Բէստէնի եւ այլոց համեստ խմբակին մէջ, իբրեւ Փարիզեան նոր բժիշկ նշանաւոր տեղ մը գրաւելով, շուտով կը սկսի բարձր գիրք մը ունենալ եւ «Սերվիէն» անուամբ ծանօցուիլ մայրաքաղաքին ամենազգի երեւելիներէն:

Տօթ. Սերվիէնի հետ ծիծաղ առաւօտ մը կը ծագէր հայ բժշկութեան, պայծառ արեւ մը մանաւանդ Տաճկաստանի ընդհանուր բժշկութեան, որ ցայն վայր բժիշկ կամ լաւ եւս Զէֆէ անունը կրող շաղփաղի իտալացիներու եւ բախտախնդիր հրեայներու կոյր տգիտութեան ողբալի մենաշնորհն եղած, նոր կենդանութիւն մը կը զգենուր, նոր օրինաւորութիւն մը եւ պատիւ կը ստանար շնորհիւ այն լուրջ հմուտեան զոր Տօթ. Սերվիէն էֆէնտի ունէր իւր արուեստին մէջ: Իւր հզօր ճարտարութեամբ, Վ. Պոլսոյ հին բժշկութիւնն հիմն ի վեր կը տապալէր, ծիծաղելի դրութիւնները կը չքացունէր, Զէֆէ սովորութիւնները կ'անհետացունէր եւ ռիսերիմ թշնամւոյ կատաղութեամբ կը հալածէր ու կը սպաննէր բժշկական անուան եւ պատուոյ նախատինք եղող շաղփաղիութիւններն եւ իմաստակութիւնները, նորանոր գաղափարներու, գեղեցիկ օրէնքներու եղական հեղինակ մը հանդիսանալով. ի՞նչ փառաւոր դարձ, ի՞նչ փայլուն սկզբնաւորութիւն:

Շատ չանցած՝ իւր բարձր արժանիքը կայսերական կառավարութենէն գնահատուելով, բարձրագոյն հրամանաւ կ'անուանի բժշկապետ Վ. Պոլսոյ սպարապետի Գրան:

1846 թուականին կալաթա - Սէրայի բժշկական վարժարանն իւր դռները բանալով անոր, կը յանձնէ իրեն նոր դաս մը բժշկական ուսմանց, Օրինական բժշկութեան (médecine légale) ամենափափուկ ճիւղը, որ առաջին ան-

գամ կ'աւանդուէր վարժարանիս մէջ, առաջին փոփոխութիւնն ունենալով գիտնականն Սերվիլէն էֆէնտի:

Իւր բնածին պերճախօսութեամբը, փիլիսոփայական եւ իրաւագիտական բարձր հմտութեամբը, Փրօֆ. Սերվիլէն էֆէնտի շարունակեց այս ճիւղը գրեթէ անընդհատ 30 տարիի չափ, եւ իբրեւ օրէնսգէտ բժիշկ մեծ հանճար եւ ճարտարութիւն ցոյց տալով օրինական բժշկութեան փափուկ խնդիրներուն մէջ, մինչեւ իսկ Փարիզեան դասատուներու հիացումը շարժեց, ինչպէս կը վկայեն ժամանակակից անձեր եւ օրագիրներ:

Բաց ի օրինական բժշկութեան դասերէն, երբեմն բնագիտական եւ ախտաբանական դասերու հոգն ալ իրեն յանձնեց բժշկական վարժարանը, որոյ շատ բարեկարգութեանց հեղինակ Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի ինքն եղաւ:

1849ին բարձրագոյն հրամանաւ պաշտօնն ունեցաւ հիմնելու ֆրանսերէն լեզուաւ բժշկական թերթ մը, առաջին բժշկական թերթը Կ. Պոլսոյ, որ անմիջապէս սկսաւ հրատարակուիլ իւր իսկ տնօրինութեամբ եւ տեւեց մինչեւ 1852:

1856 Օգոստոս ամսուն Կ. Պոլսոյ կայսերական բժշկական ընկերութեան հաստատման պահուն, անոր գլխաւոր հիմնադիրներէն մին եղաւ Սերվիլէն էֆէնտի եւ քանիցս երկարատեւ մեծ ազդեցութեամբ վարելով այդ ընկերութեան, ինչպէս նաեւ Կ. Պոլսոյ քաղաքային բժշկական բարձրագոյն խորհրդոյ նա-

խագահութիւնը, գրեթէ 40 տարիի չափ ալ շարունակ, Բանկալթիի կայսերական ղեկավարական բարձրագոյն վարժարանին բժշկապետն եղաւ:

1848էն մինչեւ 1849 շարունակ տարիուկէս տեւած քոլէրայի ատեն, Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի, իբրեւ բժիշկ շատ մեծ դեր ունեցած է, եւ 1865ի սոսկալի քոլէրային ժամանակ առողջապահական խորհրդոյ նախագահն ըլլալով, խիստ արգիւնաւոր եղած է, եւ իւր աշխատութիւններն եւ առաջարկութիւններն մայրաքաղաքին բժշկական մարմինէն մեծ պատուով ընդունուած, համաճարակին կարճատեւութեան սատարած են մեծապէս:

1858ին Կայս. կառավարութեան հրամանաւ հաստատուած Գեղեթի Ժողովոյ քրիստոնեայ անդամներէն էր, Սինապեան Տօքթ. Գասպար Պէյի, Տօքթ. Բարունակ Պէյի եւ Գարաթէոսորի փաշայի հետ. 1876—77 թուականներուն ալ Croissant-rouge ընկերութեան Կ. Պոլսոյ Ժողովներուն մասնակցելով, ոչ նուազ պարտաւոր ըրած է իրեն այս ընկերութիւնը, ինչպէս նաեւ ամէն բժշկական Ժողով կամ միութիւն, ուր Սերվիլէն էֆէնտի առաջին աթոռն ունէր միշտ:

Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի ունեցած ամէն մէկ պաշտօնները, իրենց երկար տեւողութեամբ առանձինն մէկ մէկ մեծ գրաւական են իւր բարձր տաղանդին եւ բժշկական անբաղդատելի կարողութեան, զոր դեռ աւելի բացատրելու եւ արժանապէս նկարագրելու համար, հարկ է

Սերվիլէն էֆէնտիի բժշկական տարիքին հաւասար երկեր շարադրել, հատորներ գրել. բան մը՝ որ տկար գրչիս կարողութենէն շատ եւ շատ վեր է:

Այսպիսի բարձր պաշտօններով ծանրաբեռնեալ բժիշկն էր, որ հանուր Թուրքիոյ բժշկութեան անմոռաց ծառայութիւններ մատուցանելով, եւ կը դարմանէր խուռներամ հիւանդներ, ճարտար բժշկութեամբ անքուն հսկելով երբեմն անոնց շատերուն անարքը, եւ իրրեւ խորհրդատու բժիշկ միշտ առաջինն եւ վճռաբանն ըլլալով բժշկական մեծ խորհրդակցութեանց մէջ, իւր անհաւասար ակտաճանաչութեամբ (diagnostic) եւ եղական դարմանագիտութեամբ: Այսպիսի նախանձելի բազմազբաղութեամբ վաստակող բժիշկն էր, որ իւր բժշկական պարտականութեանց հետ չէր մոռնար նաեւ իւր ազգը, եւ անոր մարմնական ակտերուն հետ բարոյական հիւանդութեանց ալ հոգածու ըլլալով եռանդաւոր, «ուրիշ հոյակապ ավակններու հետ անոր մարմնական վերաճութեան եւ վարչական վերակազմութեան քործոյն մէջ մեծ ջանքիւ կ'աշխատէր» եւ պանծալի «բրեւեմ» էր պատկուէր, ինչպէս գրած է իմ գրագէտ բարեկամս, հանրածանօթն Ռեթէոս էֆ. Պէրպէրեան, իւր «Դրամ» անուն գեղեցիկ բանաստեղծեան «Չոն»-ին մէջ: ¹ Ազգային քաղաքական եւ ընդհանուր ժողովներու ատենագրութեանց եւ կաթոլիկոսական

¹ Տե՛ս «Դրամ» բանաստեղծիւն Ռ. Յ. Պէրպէրեանի, Կ.Պոլիս, Տպր. Գ. Պաղտատեան 1886, էջ Գ.:

ընտրութեանց խնդիրներու մէջ իւր անունը փառաւոր յիշատակներով արձանագրուած է, եւ Բ. Բէշեան էֆէնտիի սիրուն գրչով, կենդանոյն անմահացած ազգային Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցի պատմութեան մէջ, Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցին այո՛, որուն դժբախտ վիճակին համար Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի գրելով էֆրեարար հրեշտակ մը եղած է ժամանակին, մանաւանդ 1853, 59, 60, 65 եւ 68 թուականներուն, մաքրելով զայն շատ անկարգութիւններէ, սրբելով զայն շատ անբարոյական եւ խժգժական արարքներէ, եւ որչափ կարելի էր, ժամանակին պահանջից համաձայն՝ վերածելով զայն նիւթապէս եւ բարոյապէս բարեբաւոյի վիճակի մը: ¹

1853 Գեղեմեմբերի 27ին Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի, լինելով ատենապետ ազգ. ուսումնական խորհրդոյ, իւր իսկ նախաձեռնութեամբ եւ առաջարկութեամբ յաջողած է ազգ. Հիւանդանոցին մէջ հաստատել երկրագործական վարժարան մը, որոյ համար այն ատենի գերագոյն ժողովոյ ուղղած մէկ նամակը, հրատարակուած արդէն Հիւանդանոցի պատմութեան մէջ, պատմական մեծ կարեւորութիւն մը ունենալով, կ'արտատպեմ հոս ամբողջովին: Ահա ասիկ այն:

«Ազգային գերագոյն ժողովը սուրբ Փրկչի

¹ Տե՛ս «Մատեն» լրագիր 1858—68. եւ «Պատմութիւն Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցին», հեղինակութիւն Բ. Բէշեանի, Կ.Պոլիս 1888, էջ 107, 119, 132—133, 194, 197, 205 եւ այլք:

Հիւանդանոցին մէջ չորս տարիէ (1849) ի վեր ազգին աղքատ որք ու անտէրունչ տղաքը կրթելու ձեռք ղարկած է: Այս մարդասիրական ու ազգասիրական ձեռնարկութեան նպատակը նոյն տառապեալ մանկանց ապագայ վիճակին լաւութիւնն է: Իրենց տրված այժմեան կրթութիւնը նախապատրաստութիւն մըն է եւ ոչ անմիջապէս այս վիճակին հասնելու միջոցը: Այս միջոցը արհեստ մը կամ այն սորվեցնող գիտութեանց գործադրութիւնը միայն կրնայ ըլլալ: Ուսումնական խորհուրդը մտածելով որ նոյն տղայոց ապագայ վիճակը պատրաստելը աղքատին գերագոյն ժողովին բարի նպատակը արգիւնաւորել է, խորհեցաւ եւ պատշաճ դատեց որ անոնց մէջէն յարմարագոյնները ընտրելով, երկրագործութեան ամէն օգտակար ուսմունքը անոնց սորվեցնելու հոգ տարվի, որով վարժարանէն ելլելէն ետքը արհեստ մը ձեռքերնին ունենալով կարող ըլլան իրենց ապրուստ ճարելու եւ վերստին խեղճութեան մէջ չիցնալու: Յայտնի է որ երկրագործութեան արհեստին մէջ կը պարունակի, պարտիզպանութիւն, այգեգործութիւն, մշակութիւն, կենդանաբանութիւն, մետաքսագործութիւն, շերամատածութիւն, եւն, որոնց իւրաքանչիւրն ալ զատ զատ գլխաւոր արհեստներ եւ հետեւաբար ապրուստի դուռներ են: Ասոնք սորվեցնելու համար՝ երկրագործական գլխաւոր դասատուն արգէն Ուսումնական խորհուրդը իւր կողմէն կը ներկրէ, անոր վարձքին ալ հոգը իւր վրան առնելով, այսինքն առանց

աղքին բեռ մ'ըլլալու: Ուստի իր այս օգտակար գիտաւորութիւն ձեռ մեծապատուութեան ծանուցանելով, անոր գործադրութեանը համար ձեռ հաւանութիւնը շնորհելիք կը ինդրէ

Ի գիմաց ուսումնական խորհուրդին

Խորհուրդապետ Ս. ՎԻՆՆԵԱՆ:

Հիւանդանոցի երկրագործական վարժարանը երկու տարի միայն տեւեց, եւ չկրնալով տոկալ նորանոր ծախքերու՝ գոցուեցաւ ի մեծ ցաւ ազգին՝ որ իւր դժբաղդ որբերուն համար կը նախատեսէր քաղել անկէ մեծ օգուտներ:

Տօքթ. Սերվիչէն Էֆէնտի իրաւամբ պարտաւոր եմք համարել մէկ ամենամեծ բարեբարը մեր Հիւանդանոցին, որ դեռ կարօտ է կարօտ շատ բարեկարգութեանց, եւ որոնց վրայ Սերվիչէն Էֆէնտի իւր կենաց երեկոյին մէջ իսկ չի դադարիր բնաւ խորհելէ եւ մտածելէ, խրախոյս եւ քաջալեր լինելով առ այս երիտասարդ հայ բժիշկներուն:

Այսչափով չի լմնար սակայն Տօքթ. Սերվիչէն Էֆէնտի կարողութիւնները, իբրեւ մեծ բժիշկ, հմուտ յունարէն, լատինարէն, ֆրանսերէն, իտալերէն, թրքերէն եւ մայրենի լեզուաց, բաց ի իւր պատմական, իմաստասիրական եւ քաղաքագիտական նուրբ, խորին հմտութիւններէն, որով Ալի եւ Գուլատ մեծանուն փաշայներուն եւ այլ երեւելի օսմ, նախարարաց համակրութիւնն եւ մտերմութիւնը վայելած էր, եւ Օտեան, Աղաթոն, Ն. Վարժապետեան,

Միսաքեան, Զօրայեան անդուգական հանձար-
ները զարմացուցած է եւ գերած, Տօքթ. Սեր-
վիլէն Էֆէնտի ունի նաեւ գրական տաղանդ.
Գրող-բժիշկ մը եղած է նա, եւ առաջին հայ
գրող-բժիշկը դարուս:

Բժշկական թերթերու մէջ հմտալից
գրութիւններ եւ 1866ի Gazette médicale
d'Orientի մէջ Քուլէբ ատօնին վրայ ընտիր խոր-
հրդածութիւններ հրատարակելով հանդերձ,
ազգային թերթերու եւ հանդէսներու մէջ ալ
կ'երեւար շատ անգամ, բժշկական տեսութիւն-
ներու եւ ընտանի առողջապահական դասերու
ամենալաւ խմբագրութեամբ եւ այլ ընտիր
յօդուածներով, զորս երկար կը լինի յիշատակել
հոս մի առ մի:

Իւր ամենէն հոյակապ գործն է Մանկապա-
ն-իւնը, այսինքն՝ ինչպէս կը գրէ ինքը, «Ման-
կանց ինստիտուտ-իւն յարուի բնական, բարոյական
եւ իմացական հրահանգը», զոր հրատարակած է
գրեթէ կէս դար յառաջ՝ 1844 թուականին:
Գիւրիմաց պարզ ոճով գրուած ընդարձակ եւ
գեղեցիկ դասագիրք մըն է այս առողջապահա-
կան, կամ լաւ եւս, ինչպէս կ'ըսէ Ռ. Յ. Պէր-
պերեան,¹ հարց եւ մարց համար աւետարան
մը, որ ըստ Սերվիլէն Էֆէնտիի թէեւ հետեւո-
ղութիւն օտար հեղինակներու, բայց տոհմային
գրողմ կը կրէ եւ յարմար է ճիշդ մեր ընտանի
կեանքին: Գարուս առաջին հայ - մանկատա-

¹ Տե՛ս «Գրա՞մ» Բանաստեղծութիւն Ռ. Յ. Պէրպերեան,
էջ Դ:

ծութիւնն է այս, եւ առաջինը միշտ պիտի մնայ
յօանմահ յիշատակ իւր մեծանուն հեղինակին,
որ բժշկական ասպարիզին սեմոցը վրայ հաղիւ
կոխած, իւր կէտ նպատակին ըրաւ ամէն բանէ
առաջ՝ հայ մանկանց առողջութիւնը, հայ ման-
կանց երանութիւնը, եւ հայ որբոց երջանկու-
թիւնը: Ուրիշ առթի վերապահելով գծել ըն-
դարձակ տեսութիւն մը այս յոյժ շահեկան աշ-
խատութեան վրայ, կը բաւականանամ ներկայա-
ցունելով հոս միայն անոր յառաջաբանը, որ գոր-
ծին ամբողջութեան գաղափարը կրնայ տալ մեզ:

«Առաջիկայ գիրքս՝ որ կատարելութիւն
առնելու համար հմուտ ձեռքի կարօտ է, իր
մեծամեծ թերութիւններով՝ մեծ պիտանութիւն
ունի ազգին հիմակուան վիճակին նայելով:»

«Ասանկ տղայոց համար գրված հրահանգի
մը՝ շատ տարիներէ ի վեր ազգին քաջալաւու-
թեան նախանձաւորները եւ մենք ալ մինչեւ
հիմայ կարող անձերէ սպասելով՝ եւ գիտնալով
որ ասոր կատարելագոյնը դուրս ելլալու գեռ
ժամանակի կարօտ եմք, առ այժմ՝ քանի մը
բարեկամաց յորդորանօքը յօժարեցանք եղածին
չափ մէկ հատ մը յօրինել, մինչեւ որ Աստուած
մեզի կատարելագոյնը շնորհէ:»

«Մեզի ծանօթ ընդուններուն մէջ ասոր
ընտիրները շատ հեղինակներէ մինչեւ մեր օրը
տպած խիստ շատ եւ կերպ կերպ գտնելովով՝
անոնց մէկը թարգմանելու ձեռք զարնէինք նէ,
կարծեմ աշխատութիւնը մեզի թեթեւ ըլլալէն
զատ, մինչեւ հիմա շատոնց ալ դուրս ելած կ'ըլլար:»

“Բայց ասոնց մէջէն մէկ հատ մը չի գըտայ որ մեր աղգային վիճակին ու միանգամայն իմ դրութեանս յարմարութիւն ունենար. ուստի ասոնց մէկն ալ թարգմանել չուզելով, մեզմէ գրել յօժարեցանք, բայց միշտ մեզի առաջնորդ բռնելով. հին ու նոր օրինաւոր հեղինակները, ինչպէս Պղատոն, Լօք, Ռուսօ, Տէսէսաօ, Հալէ, Հիւֆլան, Տօնէ, եւ այլն, որոնց շատ տեղ ալ անուննին յիշած եմք:”

“Կը յուսամք որ մերայս բազմաթիւ հեղինակութիւնը հասարակութեանը հաճելի կը լլայ:”

“Հասարակութեանը կըսեմ. վասն զի գիտուններն ու հմուտները ամէն բան գիտնալով, ասանկ բանի մը կարօտութիւն չունին. ուստի մեր դրածն ու աշխատութիւնը անոնց համար չէ. ասկէ կը յուսամ որ գիտնալով մեր նպատակը անոնք ալ չեն արհամարհեր մեր ազգասիրական մէկ տկար աշխատութիւնը:”

“Գիտեմ որ այս գործոյս մէջ անանկ բաներ կան՝ որ պարսաւել ուզող մարդիկ իրենց պարսաւանացը նիւթ կրնան բռնել. բայց անոնք ամէն ալ՝ մարդկային անխորշելի սըլտալմունքներէն զատ՝ գիտամբ եղած բաներ են:”

“Պարսաւելու գիտաւորութեամբ կարգացող մարդը պիտի գտնէ ասոր մէջ շատ տեղ կրկնաբանութիւն. բայց անանկ նիւթերու մէջ՝ որ հասարակութեան շատը անոնց՝ գաղափար չունին. ուստի այն կրկնութիւնները՝ վարժապետի մը համար տալուն պէս կրկնութիւններ են. որ աշակերտին միտքը այն գաղափարին

սորվեցընելու համար մի եւ նոյն բանը քանի մը անգամ կը կրկնէ: Եւ ասանկ կրկնութիւններ կը տեսնէ աւելի ուսումնական բառերուն սահմաններուն վրայ, որ ընտել բառեր չըլլալուն համար առաջկուց անգամ մը սահմանը տրվելէն ետքն ալ անձանթ կը մընան:”

“Ասանկ պարսաւանացալ յանձնառու եղած եմ՝ գիրքս քիչ մը եվելիէկ օգտակար ըլլալու համար:”

Իւր աշխատութեան մէջ որչափ համեստութիւն կը ցուցունէ Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի, եւ որչափ խոնարհութիւն, որով առաւել կը փայլի նա իւր ամբողջ գործերուն մէջ:

Իւր անթիւ գրաւոր աշխատութեանց մէջէն յիշատակութեան արժանի է նաեւ այն դամբանական ճառը, զոր 1872ին արտասանած է Փրանսերէն, իւր հանճարի եղբօր Տօքթ. Գասպար պէյ Սինապեանի գերեզմանին վրայ, եւ հրատարակած նոյն տարւոյ Gazette médicale d'Orientի Հոկտեմբերի թուոյն մէջ, ինչ հանճար, ինչ հմտութիւն կը տիրէ այդ ճառին մէջ, որ ճառ լինելէ աւելի դաս մըն է այն պարտականութեանց՝ զորս բժիշկ մը իբրեւ մարդ՝ ունի առ ընկերն եւ առ համարուեստն իւր, որ դամբանական լինելէ աւելի խօսուն արձան մըն է Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտիի անկեղծ զգացմանց եւ կըթութեան:

Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի իւր բազմաթիւ գործերովը գնահատուած, արժանանալով եւ Օսմ. վեհապանծ կայսերաց բարձր գոհունակութեանց, վարձատրուած է Իֆրիկիէ եւ Մէճի-

«Ինչէն մեծ պատուանշաններով, եւ երբեմն ընտրուած անգամ Օսմ. Ծերեկոյտի, յանձնող պատիւ հայ բժշկական դասուն Կ. Պօլսոյ:

Ո՞ր հայ բժիշկն է որ այսչափ բեղմնաւոր կեանք մը կրնայ ներկայացունել պատմութեան, որ հայ բժիշկն է որ ունեցած է այսչափ բարձր պաշտօններ եւ մեծ գործեր, որոնց գեռ շատերը կը վրիպին տկար գրչէս:

Տօքթ. Սերվիչէն էֆէնտի բժիշկ կրօնասէր, մոլեռանդ սիրահար բարոյականի, որոյ ապացոյց է իւր «Բարոյական սկզբունք» անուն գեղեցիկ եւ հմտաբոլ աշխատասիրութիւնը,¹ ամուսնացած է կանուխ, պաշտելով սրտի անզուգական ընկերուհի մը, եւ եղած է բարի եւ առաքինի հայր բարեկիրթ զաւակներու եւ բարեկիրթ թոռներու:

Պաշտող իւր արուեստին, ապրած է եւ կ'ապրի կատարեալ պատուաւորութեամբ եւ անբասիր ուղղութեամբ, որ ոչ թէ մեծ, այլ ամենայեւոր բժշկի մը իսկ գլխաւոր յատկութիւնն ըլլալու է. առատաձեռն խնամող որբոց եւ աղքատ հիւանդաց, անձնանուէր հայր մը եղած է իւր բազմութիւ աշակերտաց, առանց խտրութեան կրօնի եւ ազգութեան. հզօր ձեռնտու երիտասարդ բժշկաց, աննախանձ փափաքող անոնց յառաջագիմութեան, միշտ վայելած է եւ կը վայելէ հայ եւ օտարազգի բոլոր բժշկաց երկիւղած պատկառանքն եւ յարգանքը:

¹ Այս գործն հրատարակուած 1846ին, բայց 1848ին երկրորդ տպագրութիւն մըն ալ ըլլալով, 1851ին դարձեալ տպուած է երրորդ անգամ ի Կ. Պօլսոյ:

ատեցող բախտախնդիր շաղկապութեան եւ զաղիր քսութեան, աններող կեղծաւորութեան եւ յետագիմական արարքներու, ճշմարիտ հանձարի եւ արժանեաց անկեղծ գնահատող եւ քաջալեր եղած է. իրմէ վերջը ծնող հայ բժշկաց գրեթէ մեծ մասին գովելի պաշտպանութիւններ ըրած է եւ մէկ քանիին ալ համբաւին եւ դիրքին գրեթէ բոլորովին հեղինակ եղած է:

Ուսումնասէր եւ վաստակասէր, դեռ այսօր իսկ՝ թէեւ գրեթէ ութսունամեայ, քաշուած բժշկական ասպարէզէն, բայց երիտասարդական աշխուժիւ եւ մտքի զարմանալի արթնութեամբ մեծ սիրով կ'ուսանի եւ կ'ուսումնասիրէ ինչ որ բժշկական նորութիւն է, ինչ որ բժշկական յառաջագիմութիւն է:

Խիստ, ամենախիստ՝ օրինաց գործադրութեան մէջ, եղած է միշտ լսող՝ արդարութեան եւ իրաւունքի ձայնին. ոչ բնաւ երկարաբան, միշտ լակոնախօս, մէկ խօսքով մեծ ազդեցութիւններ ունեցած է երբեմն եւ բազմերամ ունկնդրութիւններ իւր շուրջը բոլորած երեւելի ընկերութեանց մէջ: Քանի քաղցր է ինձ լսել իւր խօսքերը, վայելել իւր անոյշ խօսակցութիւնը, որ շարունակ լի սիրուն մանրամասնութիւններով եւ զրոյցներով, կեանքի մեծ դասեր, պատուական խրատներ կը պարունակեն. քանի քաղցր է ինձ օգտիլ իւր բազմամեայ բժշկական փորձառութենէն, որ արդէն հոյակապ էր եւ մեծ, մինչդեռ տակաւին ես ծնած իսկ չէի, եւ զիս ծնող մօրս բերանը կաթ կը հոտէր տակաւին:

վսեմ. Տօքթ. Սերվիլէէն էֆէնտի, որոյ
գեռ նոր քաշուած կենդանագիրը, իրմէ իսկ
ընդունելով պատիւ կ'ունենամ ներկայացունել
հոս այսօր, ամենակարեւոր եւ խիստ հազուա-
գիւտ անձնաւորութիւն մըն է, նշանաւոր թուա-
կան մըն է նա հայ բժշկական պատմութեան
19^ր դարու. օրինակելի, հետեւելի պատուական
անձնաւորութիւն մըն է. երիտասարդ բժիշկներ,
ալեւորներ իսկ գեռ շատ կրնան օգտիլ անկէ:

Մաղթեմք ուրեմն որ թուրքիոյ բժշկու-
թեան վերածնինն եղող այս աղգեցիկ եւ մեծ
բժիշկը, որ իւր երկու նշանաւոր բժիշկ-փեսայ-
ներուն, Փրօֆ. Տօքթ. Խօրասանձեան էֆէն-
տիի եւ Տօքթ. Փէշտիմալձեան փաշայի հետ
գեղեցիկ երբեակ մը կազմելով արդի հայ
բժշկութեան պատիւը եւ շուքը կը յաւելու,
ապրի, ապրի շատ եւ հասնի իւր հարիւրամեայ
տարիքը, այն կորովով եւ առողջութեամբ՝ որով
ապրեցաւ նա 78 տարի:

Իսկ. Կ. Պոլսոյ. 12 Նոյեմբեր 1893:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432334

Գինն է՝ ֆր. 1.50